

Řízení o způsobilosti k právním úkonům

Systemové doporučení Ligy lidských práv č. 8

LIGA LIDSKÝCH PRÁV

Liga lidských práv je česká nevládní organizace. Liga pro zlepšení kvality života prosazuje v české společnosti lidská práva za pomoci výzkumu, vzdělávání, vedení strategických případů právní cestou, předkládání argumentů a řešení. Liga je členem Mezinárodní federace lidských práv (FIDH) založené v roce 1922 v Paříži.

Centrum advokacie duševně postižených (Mental Disability Advocacy Center, MDAC) podporuje lidská práva dospělých a dětí s aktuálním či vnímaným mentálním či psychosociálním postižením. Zaměřuje se na oblast Evropy a střední Asie a používá právní nástroje k podpoře rovnosti a sociálního začleňování. MDAC má status přidružené organizace Rady Evropy. Vizí MDAC je svět, v němž si lidé váží emocionálních, duševních nebo v učení spočívajících odlišností ostatních a respektují autonomii a důstojnost každého jednotlivce.

Liga lidských práv začala v roce 2006 vydávat analytické materiály, které představují reakci na chybějící diskusi a na absenci koncepčních návrhů v oblasti ochrany lidských práv směřujících k nutným systémovým zlepšením. Jejich obsah a forma odpovídá formě dokumentů, které se obvykle v angličtině nazývají „policy papers“. Liga pro ně zvolila název „systémová doporučení“. Toto systémové doporučení zpracovali Jana Marečková a Maroš Matiaško.

(C) Liga lidských práv, Mental Disability Advocacy Center 2009.

Hlavní cíl:

Poukázat na nedostatky platné právní úpravy řízení o způsobilosti k právním úkonům a její aplikace a navrhnout zásady, na základě kterých by měla být postavena nová právní úprava. Doporučení jsou formulována tak, aby zohledňovala mj. návrh nového občanského zákoníku, mezinárodní právní instrumenty a relevantní judikaturu Ústavního soudu a Evropského soudu pro lidská práva.

Klíčová slova:

Spravedlivý proces, zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, řízení o způsobilosti k právním úkonům, poučení o právech, předvolání k jednání, právo být slyšen, dokazování, soudní znalec, znalecký posudek, doručování rozhodnutí, právní zastoupení, návrh na zahájení řízení, omezení osobní svobody, ustanovení opatrovníka, návrh občanského zákoníku.

Seznam použitých zkratek:

CPT - Evropský výbor pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání (European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment)

ČR – Česká republika

ESLP – Evropský soud pro lidská práva

Listina - ústavní zákon č. 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod

obč.z. – zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů

o.s.ř. - zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů

Úmluva – Úmluva o ochraně základních práv a svobod (Evropská úmluva o lidských právech)

OBSAH

Seznam použitých zkratk	3
Obsah	4
Úvod	6

I. Nedostatky platné právní úpravy řízení o způsobilosti k právním úkonům a její aplikace

1. Problematika zahájení řízení	9
1.1. Vymezení okruhu osob, které mohou podat návrh na zahájení řízení	9
1.2. Právo vyšetřovaného člověka podat návrh na navrácení způsobilosti k právním úkonům	9
1.3. Význam návrhu pro obsah rozhodnutí	10
2. Právo vyšetřovaného člověka účastnit se řízení	10
2.1. Poučení o procesních právech a povinnostech	10
2.2. Předvolání k jednání	11
2.3. Právo být slyšen	11
2.4. Doručení rozhodnutí	13
2.5. Efektivní právní zastoupení	14
3. Dokazování	14
3.1. Dostatečné zjištění skutkového stavu a druhy důkazů	15
3.2. Znalecké posudky	15
3.3. Možnost omezení osobní svobody za účelem vyšetření zdravotního stavu	16
4. Role státního zastupitelství v řízení o způsobilosti k právním úkonům	17
5. Opatrovnické řízení	17
5.1. Právo opatrovance účastnit se řízení	17
5.2. Časový okamžik rozhodnutí	17
6. Zahrnutí nových hmotněprávních institutů do procesní úpravy	18

II. Závěrečná doporučení

1. Poučení o právech	20
2. Právo na efektivní právní zastoupení	20
3. Předvolání k jednání	20
4. Právo být slyšen	20
5. Doručování rozhodnutí	20
6. Dokazování	20

7. Možnost zbavení svobody za účelem vyšetření zdravotního stavu.....	21
8. Význam návrhu pro obsah rozhodnutí.....	21
9. Vymezení okruhu osob, které mohou podat návrh na zahájení řízení.....	21
10. Právo podat návrh na navrácení způsobilosti k právním úkonům.....	21
11. Role státního zastupitelství.....	21
12. Právo opatrovance účastnit se opatrovnického řízení.....	21
13. Rozhodování o omezení způsobilosti k právním úkonům a o ustanovení opatrovníka ve stejném časovém okamžiku.....	21
14. Zahrnutí nových hmotněprávních institutů do procesní úpravy.....	22
15. Vzdělávání.....	22
Závěr.....	23
Seznam literatury.....	24

ÚVOD

Toto systémové doporučení navazuje na systémové doporučení Ligy lidských práv č. 6 *Rozhodování osob s duševní poruchou: zásady pro poskytování asistence* z ledna 2008¹, které bylo věnováno změně paradigmatu v přístupu k lidem s duševní nemocí či mentálním postižením a nedostatkům platné právní úpravy opatrovnictví a zásahů do způsobilosti k právním úkonům především z hlediska hmotněprávního. V následujícím systémovém doporučení se budeme věnovat procesním aspektům rozhodování o způsobilosti k právním úkonům.

V minulém roce Ministerstvo spravedlnosti zveřejnilo návrh nového občanského zákoníku a po zapracování připomínek jej předložilo vládě. Na základě připomínek Ligy a MDAC byla právě část o zbavování a omezování způsobilosti k právním úkonům (svéprávnosti) a opatrovnictví významně změněna a rozšířena o několik nových institutů. Je zřejmé, že pokud bude nová hmotněprávní úprava přijata, na tyto změny budou muset reagovat i předpisy procesní. Novelizaci občanského soudního řádu, či přijetí nové procesní normy, či norem v souvislosti s úpravou v novém občanském zákoníku vnímáme proto jako vhodnou příležitost k reformě předmětného řízení.

Jako alternativu je třeba zvážit i samostatnou novelu občanského zákoníku a občanského soudního řádu týkající se způsobilosti k právním úkonům a opatrovnictví, a to mj. s ohledem na včasnou implementaci Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením², jejíž ratifikační proces by měl být v České republice v roce 2009 dokončen.

Omezení nebo zbavení způsobilosti k právním úkonům je velice závažným zásahem do práv a svobod člověka.³ Proto je také důležité, aby řízení, ve kterém soud o způsobilosti k právním úkonům rozhoduje, bylo spravedlivé a vyšetřovanému člověku zásadně poskytovalo takové záruky, jaké mají účastníci jiných občanskoprávních řízení, s tím specifickým, že řízení o způsobilosti k právním úkonům je řízením nesporným. Ta jsou charakterizována tím, že v nich z povahy věci převažuje veřejný zájem nad zájmem jednotlivce, soud je může zahájit i bez návrhu (zásada oficiality) a soud je primárně zodpovědný za obstarání důkazů (zásada vyhledávací), aby mohl správně rozhodnout. Z hlediska základních práv jednotlivce je důležité, že v nesporných řízeních se jedná o vertikální vztah mezi jednotlivcem a státem, ve kterém se všechna základní práva uplatňují jako přímo aplikovatelná, přímo zavazující státní moc.⁴

¹ Systémové doporučení *Rozhodování osob s duševní poruchou: zásady pro poskytování asistence* je dostupné na adrese: http://www.llp.cz/files/file/asistence_rozhodovani_dusevne_nemocnych.pdf.

² Srov. zejména čl. 12 a 13 Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením.

³ Závažnost takového rozhodnutí zdůraznil Evropský soud pro lidská práva v rozhodnutích ve věcech *Winterwerp proti Nizozemí*, *Matter proti Slovensku*, *Shtukaturov proti Rusku*, *X. proti Chorvatsku*. Závažnost zásahu do právní osobnosti člověka omezením nebo zbavením způsobilosti k právním úkonům potvrdil i Ústavní soud ČR v nálezech sp. zn. IV. ÚS 412/04 ze dne 7. prosince 2005 a II. ÚS 2630/07 ze dne 13. prosince 2007. Taktéž zahraniční ústavní soudy potvrdily závažnost tohoto zásahu, např. Ústavní soud Slovenské republiky v rozhodnutí č. U-I-346/02 ze dne 10. července 2003, Ústavní soud Polské republiky v rozhodnutí č. K 28/05 ze dne 7. března 2007.

⁴ Srov. náleze Ústavního soudu IV. ÚS 412/04 ze dne 7. prosince 2005.

Právo na spravedlivý proces garantuje čl. 6 odst. 1 Úmluvy⁵ a současně čl. 36, 37 a 38 Listiny⁶. Podle judikatury ESLP i Ústavního soudu České republiky přitom zaujímá právo na spravedlivý proces v každé demokratické společnosti natolik významné místo, že nepřichází v úvahu jeho restriktivní výklad ani formální interpretační přístupy.⁷

Na nejzávažnější nedostatky při postupu soudů v řízení o způsobilosti k právním úkonům ve světle práva na spravedlivý proces upozornil ve svých nedávných nálezech Ústavní soud. Například v nálezu sp. zn. II. ÚS 303/05 ze dne 13. září 2007 poukázal na nesprávný postup soudů, které nerespektují právo na spravedlivý proces, když vyšetřované osobě odeberou právo na výslech před soudem, právo účastnit se jednání soudu a vyjadřovat se k prováděným důkazům. Jako protiústavní označil také praxi, kdy právní zástupce vyšetřované osoby je v řízení natolik pasivní, že takové právní zastoupení nelze považovat za efektivní. V nálezu sp. zn. II. ÚS 2630/07 ze dne 13. prosince 2007 kritizoval Ústavní soud odnětí možnosti po dobu jednoho roku se obrátit na soud s opakovaným návrhem na vrácení způsobilosti k právním úkonům vyšetřované osobě. Upozornil také na typicky celkově formální a schématický pohled soudů, bez snahy o individuální přístup ke každému případu a naprosto nekritické přejímání závěrů znaleckých posudků.

Skutečnost, že se nejedná jen o jednotlivé excesy, ale že porušování práva na spravedlivý proces v řízení o způsobilosti k právním úkonům je problémem systémovým potvrdila Zpráva o stavu lidských práv v ČR v roce 2007.⁸ Důležitost efektivní právního zastoupení v řízení o způsobilosti k právním úkonům zdůraznil ve své zprávě z návštěvy v ČR v roce 2006 i Evropský výbor pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání (CPT).⁹ V téže zprávě CPT doporučil ČR rovněž implementaci doporučení Výboru ministrů Rady Evropy o zásadách právní ochrany nezpůsobilých

⁵ Podle čl. 6 odst. 1 Úmluvy má každý právo na to, aby jeho záležitost byla spravedlivě, veřejně a v přiměřené lhůtě projednána nezávislým a nestranným soudem zřízeným zákonem, který rozhodne o jeho občanských právech nebo závazcích nebo o oprávněnosti jakéhokoli trestního obvinění proti němu. Rozsudek musí být vyhlášen veřejně, avšak tisk a veřejnost mohou být vyloučeny buď po dobu celého nebo části procesu v zájmu mravnosti, veřejného pořádku nebo národní bezpečnosti v demokratické společnosti, nebo když to vyžadují zájmy nezletilých nebo ochrana soukromého života účastníků, anebo, v rozsahu považovaném soudem za zcela nezbytný, pokud by vzhledem ke zvláštním okolnostem veřejnost řízení mohla být na újmu zájmům spravedlnosti. To, že se garance spravedlivého procesu vztahují i na řízení o způsobilosti k právním úkonům potvrdil Evropský soud pro lidská práva poprvé ve věci *Winterverp proti Nizozemí*.

⁶ Pro řízení o způsobilosti k právním úkonům jsou důležitá zejména tato ustanovení: Každý se může domáhat stanoveným postupem svého práva u nezávislého a nestranného soudu a ve stanovených případech u jiného orgánu. Každý má právo na právní pomoc v řízení před soudy, jinými státními orgány či orgány veřejné správy, a to od počátku řízení. Všichni účastníci jsou si v řízení rovni. Nikdo nesmí být odňat svému zákonnému soudci. Příslušnost soudu i soudce stanoví zákon. Každý má právo, aby jeho věc byla projednána veřejně, bez zbytečných průtahů a v jeho přítomnosti a aby se mohl vyjádřit ke všem prováděným důkazům. Veřejnost může být vyloučena jen v případech stanovených zákonem.

⁷ Srov. *Delcourt proti Belgii*, stížnost č. 2689/65, rozhodnutí ze dne 17. ledna 1970, odst. 25; náleží Ústavního soudu ÚS 92/2000 Sb.r.us.

⁸ Zpráva o stavu lidských práv v ČR v roce 2007, s. 55-56; zpráva je dostupná na adrese:

http://www.vlada.cz/assets/ppov/rlp/dokumenty/zpravy-lidska-prava-cr/ZPRAVA_LP_2007.pdf.

⁹ Zpráva pro vládu ČR o návštěvě ČR, kterou vykonal Evropský výbor pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání (CPT) ve dnech 27. března až 7. dubna a 21. až 24. června 2006, s. 62, odst. 153; zpráva je dostupná na adrese: http://www.vlada.cz/assets/ppov/rlp/dokumenty/zpravy-plneni-mezin-umluv/Zprava_CPT_z_n_v_t_vy2006-cz.pdf.

dospělých osob.¹⁰ Mezi tyto zásady patří mj. i procesní spravedlnost, respektování přání a pocitů vyšetřované osoby, její právo být informována o zahájení řízení a být v řízení vyslechnuta.

V následujícím textu podáváme podrobnější přehled jednotlivých problémů řízení o způsobilosti k právním úkonům, který uzavíráme několika doporučeními ohledně toho, jak by se měla změnit budoucí právní úprava a její aplikace tak, aby v řízení nedocházelo k porušování práv osob, o jejichž způsobilost se jedná, a aby, pokud k takovým porušením dojde, se stát nevyhýbal přijetí odpovědnosti za nemajetkovou újmu způsobenou v jejich důsledku.

¹⁰ Tamtéž, str. 63, odst. 154.

I. NEDOSTATKY PLATNÉ PRÁVNÍ ÚPRAVY ŘÍZENÍ O ZPŮSOBILOSTI K PRÁVNÍM ÚKONŮM A JEJÍ APLIKACE

1. Problematika zahájení řízení

1.1. Vymezení okruhu osob, které mohou podat návrh na zahájení řízení

Nedostatky platné právní úpravy vnímáme ve vymezení toho, kdo a za jakých okolností může podat návrh na zahájení řízení o způsobilosti k právním úkonům.

Zákon výslovně nestanoví, kdo je oprávněn zahájit řízení o způsobilosti k právním úkonům, stanoví pouze, že takový návrh může být podán též zdravotnickým zařízením (186 odst. 1 o.s.ř.). Má se tedy za to, že řízení může být zahájeno jakoukoli stranou, jejíž právní zájmy mohou být dotčeny.¹¹ Lze se však setkat dokonce s ještě širším výkladem, podle kterého může být navrhovatelem v podstatě kdokoliv, kdo je procesně způsobilý, aniž by na věci musel mít nutně legitimní zájem.¹² Kromě toho může soud zahájit řízení i bez návrhu, neboť jde o řízení nesporné. Platná právní úprava sice umožňuje, aby soud navrhovateli uložil povinnost předložit lékařské vysvědčení člověka, o jehož způsobilost se jedná, či případně sankcionoval toho, kdo podá zjevně bezdůvodný návrh,¹³ těchto ustanovení ale soudy v praxi dostatečně nevyužívají. Okruh osob je tak dle našeho názoru koncipován příliš široce a zákon tak nechrání osoby s postižením před neodůvodněným zahajováním řízení o způsobilosti k právním úkonům.¹⁴

1.2. Právo vyšetřovaného člověka podat návrh na navrácení způsobilosti k právním úkonům

V kontrastu s velmi široce koncipovaným okruhem osob, které mohou podat návrh na zahájení řízení, je restriktivní charakter ustanovení § 186 odst. 3, věta druhá o.s.ř., kterého naopak soudy využívají nadměrně často. Toto ustanovení dovoluje soudu odebrat až na dobu jednoho roku osobě zbavené či omezené ve způsobilosti k právním úkonům právo podat návrh na navrácení způsobilosti, jestliže zamítl její návrh na navrácení způsobilosti a dospěl k závěru, že nelze očekávat zlepšení jejího stavu. Takovýto postup zhodnotil Ústavní soud tak, že je z něj patrný nedostatek respektu k osobnosti člověka zbaveného způsobilosti k právním úkonům a je z něj patrná snaha ulehčit věc "pro dobro

¹¹ Winterová, A. et al.: *Občanský soudní řád s vysvětlivkami a judikaturou*, 2. aktualizované vydání, Praha, Linde, 2005, s. 507.

¹² Srov. Rozhodnutí Rc 2/1984 I ve kterém Nejvyšší soud uvedl: „Protože občanský soudní řád nijak neomezuje okruh procesně způsobilých subjektů oprávněných k podání návrhu na zahájení řízení o způsobilosti určitého občana k právním úkonům, lze dovodit, že tento návrh může podat kterýkoliv procesně způsobilý subjekt, a tedy i ústav sociální péče, jestliže má procesní způsobilost ve smyslu ustanovení § 20 o. s. ř. Jestliže takový ústav návrh na zahájení řízení o způsobilosti k právním úkonům podá, stává se účastníkem takto zahájeného řízení (z uvedené zásady vychází i zpráva občanskoprávního kolegia Nejvyššího soudu ČSR, Cpj 160/76, uveřejněná pod č. 3/1979 Sbírkou soudních rozhodnutí a stanovisek, str. 39 a 42)“.

¹³ ustanovení § 186 odst. 2 a § 191 odst. 2 o.s.ř.

¹⁴ Srovnej např. šikanózní návrh na zbavení způsobilosti k právním úkonům, který se dostal až před Evropský soud pro lidská práva, věc *Bock proti Německu*, stížnost č. 11118/84, rozsudek z 29. 3. 1989.

soudu samotného".¹⁵ Máme za to, že soud by neměl mít možnost odejmout právo osoby zbavené či omezené ve způsobilosti k právním úkonům podat návrh na navrácení způsobilosti. S případnými neopodstatněnými návrhy se soud může vždy vypořádat po zahájení řízení.

Další problematický aspekt ustanovení o právu osoby zbavené způsobilosti k právním úkonům podat návrh na navrácení způsobilosti (§ 186 odst. 3, věta první) spočívá v tom, že jako oprávněného navrhovatele zákon výslovně jmenuje pouze osobu zbavenou způsobilosti k právním úkonům, nikoliv osobu omezenou ve způsobilosti. Některé soudy proto postupují podle formalistického a absurdního výkladu, že osobám „pouze“ omezeným ve způsobilosti k právním úkonům zákon právo podat návrh na navrácení způsobilosti nepřiznává.

1.3. Význam návrhu pro obsah rozhodnutí

Další nedostatek aplikace zákona spočívá v tom, že ačkoliv je řízení o způsobilosti k právním úkonům řízením nesporným, některé soudy se cítí být striktně vázány návrhem, a pokud mu zcela nevyhoví, návrh zamítnou. Typická je situace, kdy osoba zbavená způsobilosti k právním úkonům požádá o navrácení způsobilosti. Soud v řízení zjistí, že osoba by neměla být zcela zbavena způsobilosti k právním úkonům, neboť by postačilo omezení její způsobilosti. Protože se ale v návrhu dožadovala úplného navrácení způsobilosti, soud návrh zamítne, a osoba je tak i nadále způsobilosti zcela zbavena. To je v příkrém rozporu se zásadou oficiality nesporných řízení a se zásadami subsidiarity a proporcionality, na kterých je postavena nová právní úprava v návrhu občanského zákoníku. Tyto zásady by se měly důsledně odrážet i v aplikaci procesních pravidel soudy.

2. Právo vyšetřovaného člověka účastnit se řízení

Významným aspektem spravedlivého procesu je právo účastnit se řízení, které má zásadní vliv na realizaci dalších práv, jako je právo navrhnout důkazy, vyjadřovat se k prováděným důkazům a právo podávat opravné prostředky proti rozhodnutím. Níže analyzujeme jednotlivé elementy práva vyšetřovaného člověka účastnit se řízení o způsobilosti k právním úkonům, jejichž naplňování je podle našich zkušeností v praxi nejproblematičtější.

2.1. Poučení o procesních právech a povinnostech

Poučení účastníků řízení je velice důležitou povinností soudu a zároveň procesním právem účastníka řízení. To je zdůrazněno okolností, že v případě řízení o způsobilosti k právním úkonům upravuje o.s.ř. kromě obecné poučovací (manudukční) povinnosti dle § 5 i zvláštní poučovací povinnost v § 187. Koncepce zvláštní poučovací povinnosti zdůrazňuje princip ochrany práv účastníka, jehož způsobilost k právním úkonům je v tomto řízení v sázce.

¹⁵ Nález Ústavního soudu sp. zn. II.ÚS 2630/07 ze dne 13. prosince 2007.

Podle ustanovení § 187 odst. 1 o.s.ř. má soud povinnost poučit vyšetřovaného člověka o tom, že si může sám zvolit svého právního zástupce, a o dalších procesních právech a povinnostech. Stejné pravidlo lze odvodit i ze zásady č. 11 odst. 2 Doporučení R 99 (4) Výboru ministrů členským státům o zásadách právní ochrany dospělých nezpůsobilých osob, která navíc vyžaduje, aby informování vyšetřované osoby proběhlo urychleně po zahájení řízení a v jazyce, nebo jinými prostředky, kterým osoba rozumí.

V praxi je tato povinnost soudy bohužel často porušována, přestože z hlediska práva na spravedlivý proces se jedná o velmi důležité ustanovení. Jsme svědky toho, že soudy vyšetřované osoby neinformují o zahájení řízení o způsobilosti k právním úkonům, nepoučují je o právu zvolit si právního zástupce ani o jejich dalších procesních právech a povinnostech (zejména o právu navrhnout důkazy, právu být slyšen v řízení, povinnosti podrobit se znaleckému posuzování, poučení o nákladech řízení), ale postupují tak, že vyšetřované osobě přímo ustanoví opatrovníka a nadále komunikují pouze s ním. Takový postup ale porušuje speciální poučovací povinnost soudu, která musí být splněna přímo vůči vyšetřované osobě. To je koneckonců jejím účelem, neboť u právního zástupce z řad advokátů můžeme předpokládat, že poučování není nezbytné.

2.2. Předvolání k jednání

V části upravující řízení o způsobilosti k právním úkonům zákon neřeší explicitně otázku účasti vyšetřovaného člověka na jednání, tedy ani otázku předvolání. V zásadě tak platí obecná ustanovení o jednání. Podle ustanovení § 187 o.s.ř. je vyšetřovaný účastníkem řízení o způsobilosti k právním úkonům. Jako účastníka řízení ho má proto soud podle ustanovení § 115 o.s.ř. vždy k jednání předvolat.

Soudy ale v praxi postupují tak, že pokud se rozhodnou vyšetřovaného člověka na základě doporučení znalce nevyslechnout, k jednání ho nepředvolají. Taková praxe není správná, neboť soudy tím porušují nejen povinnost předvolat účastníka řízení k jednání, ale i svou poučovací povinnost, zejména o právu zvolit si právního zástupce a být vyslechnut (viz výše), a fakticky také znemožňují vyšetřovanému člověku právo požádat o výslech. Vyšetřovaný má navíc právo účastnit se jednání i v případě, že nemá zájem o to, aby ho soud vyslechl. Skutečnost, že soud nařídil jednání, vyšetřovaný člověk obvykle nezjistí vůbec nebo jen náhodou.

Návrh nového občanského zákoníku stanoví v § 57, že k omezení svéprávnosti bude soud moci přistoupit až po zhlédnutí vyšetřovaného člověka. Z hlediska procesního by se tento požadavek měl naplnit právě účastí vyšetřovaného člověka na jednání, případně tak, že se s ním soud seznámí mimo jednání. Tato povinnost soudu by se proto měla odrazit i v úpravě procesní.

2.3. Právo být slyšen

Před novelou provedenou zákonem č. 205/05 Sb. platilo podle ustanovení § 187 odst. 2 o.s.ř. pouze to, že soud může od výslechu vyšetřovaného upustit, nelze-li tento výslech provést vůbec nebo bez újmy pro jeho zdravotní stav. Po zmíněné novele však platí i to,

že pokud vyšetřovaný sám požádá, aby byl vyslechnut, soud ho vyslechně.¹⁶ Praxe je ale taková, že soudy stále postupují podle „zaběhnuté“ staré právní úpravy, podle které zadají znalci otázku, zda je vyšetřovaného možné vyslechnout bez újmy na zdraví. Znalec bez podrobnějšího zdůvodnění obvykle odpoví, že to možné není. Soud se na základě toho rozhodne vyšetřovaného člověka nevyslechnout, a proto ho ani nepředvolá k jednání, ani jej nepoučí o jeho právech. Fakticky tak bývá uplatňování práva být slyšen vyšetřovanému člověku znemožněno kvůli nesprávnému postupu soudu. Důležité je také načasování výslechu vyšetřovaného, aby toto právo mohlo být realizováno efektivně.¹⁷ Praxi nevyslychání vyšetřovaných osob v řízení o způsobilosti k právním úkonům posuzoval z hlediska souladu s právem na spravedlivý proces nedávno i Evropský soud pro lidská práva ve věci *Shtukaturov proti Rusku*.¹⁸ Stěžovateli v tomto případě vůbec nebyla poskytnuta příležitost, aby se mohl jako vyšetřovaná osoba účastnit řízení o způsobilosti k právním úkonům. Soud dospěl k závěru, že s ohledem na důsledky, které toto řízení mělo pro stěžovatelovu autonomii a svobodu, byla jeho účast nezbytná nejen proto, aby mohl před soudem vystupovat, ale i proto, aby si soudce mohl osobně utvořit názor na jeho způsobilost.

Posouzením ústavnosti aplikace ustanovení § 187 odst. 2 o.s.ř. (ve znění před novelou z roku 2005) se zabýval i Ústavní soud.¹⁹ Zdůraznil, že nevyslechnutí vyšetřovaného představuje „mezí případ omezení základních práv účastníka soudního řízení. Tím spíše je nutno bezpodmínečně trvat na zužující interpretaci tohoto ustanovení, která bude sledovat jen ústavně aprobovaný účel.“ K omezení tedy může dojít jen „za účelem ochrany základních práv jiných osob anebo za účelem ochrany veřejného zájmu, který je v podobě principu či hodnoty obsažen v ústavním pořádku.“ Závěr Ústavního soudu, že nevyslechnutí vyšetřovaného představuje zcela výjimečný případ omezení základních práv účastníka řízení, se musí uplatnit o to intenzivněji za současné právní úpravy, kdy není možné tuto výjimku vůbec uplatnit, jestliže vyšetřovaný o výslech požádá. I když vyšetřovaný o výslech nepožádá, nestačí odůvodnit neprovedení výslechu pouze vágním konstatováním znalce, že výslech by mohl způsobit újmu na zdraví vyšetřovaného. Soud by musel řádně zdůvodnit, jaká konkrétní újma vyšetřovanému v důsledku výslechu hrozí, a vysvětlit, proč by zájem sledovaný upuštěním od výslechu měl převážit nad zájmem naplnit právo na spravedlivý proces vyšetřovaného.

Návrh nového občanského zákoníku stanoví v § 58 odst. 2 soudu povinnost vyvinout „potřebné úsilí, aby zjistil názor člověka, o jehož svéprávnosti rozhoduje, a to i za použití takového způsobu dorozumívání, který si člověk zvolí.“ Zdravotní postižení vyšetřovaného člověka ani doporučení znalce by zásadně neměly být překážkou provedení výslechu, měly by pouze určovat způsob, jakým soud k výslechu musí přistupovat. Tuto zásadu by měla respektovat i nová procesní úprava.

¹⁶ Právo vyšetřované osoby být osobně vyslechnuta při všech jednáních, která by mohla ovlivnit její způsobilost k právním úkonům vyplývá také ze zásady č. 13 Doporučení R 99 (4) Výboru ministrů členským státům o zásadách právní ochrany dospělých nezpůsobilých osob.

¹⁷ Setkali jsme se například s tím, že soud sice vyšetřovanou vyslechl, ale pouze na prvním jednání. Na dalším jednání ale byly prováděny výslechy znalců ohledně nových znaleckých posudků, a přestože vyšetřovaná požádala o výslech, soud to odmítl s tím, že již vyšetřovanou jednou vyslechl, aniž by jí ovšem umožnil vyjádřit se k novým důkazům.

¹⁸ *Shtukaturov proti Rusku*, stížnost č. 44009/05, rozhodnutí ze dne 27. března 2008.

¹⁹ Nález Ústavního soudu sp. zn. II. ÚS 303/05 ze dne 13. září 2007.

2.4. Doručení rozhodnutí

Ustanovení § 189 o.s.ř. zakotvuje výjimku z obecné povinnosti soudu doručovat soudní rozhodnutí všem účastníkům řízení. Podle tohoto ustanovení soud nemusí doručit vyšetřovanému člověku rozhodnutí o způsobilosti k právním úkonům, jestliže podle závěrů znaleckého posudku (§ 187 odst. 3 o.s.ř.) vyšetřovaný člověk není schopen význam rozhodnutí pochopit.

Domníváme se, že vyšetřovaný člověk má zásadně právo na doručení rozhodnutí, aby mohl uplatňovat opravné prostředky v řízení.²⁰ V tomto smyslu můžeme i právo na doručení rozhodnutí považovat za jeden z elementů práva na spravedlivý proces. I kdyby vyšetřovaný opravdu neměl schopnost význam rozhodnutí pochopit, není zřejmý důvod, proč by mu nemělo být rozhodnutí doručeno. Vždyť i v případě jiných druhů řízení a jiných druhů rozhodnutí můžeme mít pochybnosti, že účastník bez právního vzdělání pochopí zcela beze zbytku jeho význam. To však nemůže být důvodem pro jeho nedoručení. Naopak, soudy by měly o rozhodnutí vyšetřovaného člověka informovat takovým způsobem, aby mu porozuměl. Tím, že se rozhodnutí doručí vyšetřovanému člověku, který mu neporozumí, ale každopádně nemůže vzniknout žádná újma. Důsledky nedoručení rozhodnutí vyšetřovanému člověku, který má schopnost mu porozumět (sám či s pomocí), jsou daleko závažnější, než důsledky doručení rozhodnutí člověku, který mu neporozumí.

Při hodnocení ústavnosti aplikace výjimky z práva na doručení rozhodnutí dospěl ústavní soud, stejně jako u práva být slyšen, k tomu, že se jedná o mezní případ omezení základních práv účastníka soudního řízení, a je proto třeba bezpodmínečně trvat na zužující interpretaci tohoto ustanovení, která bude sledovat jen ústavně aprobovaný účel.²¹ Domníváme se, že při aplikaci tohoto ustanovení lze v jakémkoliv případě úspěšně zpochybnit legitimitu zásahu do práva na spravedlivý proces spočívající v nedoručení rozhodnutí vyšetřovanému, neboť neexistuje žádná logická vazba mezi skutečností, že vyšetřovaný není s to pochopit význam rozhodnutí, a ochranou jakéhokoliv veřejného zájmu vyplývajícího z ústavního pořádku. Zde totiž na rozdíl od výjimky z práva být slyšen ani nepřichází v úvahu účel spočívající v ochraně zdraví.

Dalším argumentem pro doručování rozhodnutí vyšetřovanému člověku je ochrana práv a oprávněných zájmů třetích osob. Jestliže osoba bez způsobilosti k právním úkonům vstupuje do právních vztahů a sama neví, že k tomu není způsobilá, žádný z účastníků si není vědom toho, že se jedná o neplatný právní úkon. Údaj o omezení či zbavení způsobilosti k právním úkonům má být sice podle zákona č. 328/1999 Sb., o občanských průkazech v průkaze zaznamenán, na to ale nelze zcela spoléhat. U osoby omezené ve způsobilosti k právním úkonům má povinnost nahlásit změnu a požádat o nový občanský průkaz samotná osoba, jejíž způsobilost byla omezena. Pokud se o omezení nedozví, přirozeně změnu nenahlásí. U osob zcela zbavených způsobilosti k právním úkonům má sice ohlašovací povinnost stanovený opatrovník, problém ale spočívá v tom, že soudy

²⁰ Na tom nic nemění ani skutečnost, že rozhodnutí se doručuje právnímu zástupci vyšetřovaného, neboť právní zastoupení advokáty v řízení o způsobilosti k právním úkonům bývá podle našich zkušeností velmi často neefektivní (viz níže).

²¹ Nález Ústavního soudu sp. zn. II. ÚS 303/05 ze dne 13. září 2007.

stanovují opatrovníky až s několikaměsíčním prodlením od právní moci rozhodnutí o způsobilosti k právním úkonům, což samo o sobě představuje rovněž protiústavní praxi (viz níže).²²

2.5. Efektivní právní zastoupení

Pro řízení o způsobilosti k právním úkonům platí zásada povinného zastoupení vyšetřovaného člověka. Nezvolí-li si vyšetřovaný člověk právního zástupce sám, soud mu ustanoví procesního opatrovníka z řad advokátů (§ 187 odst. 1 o.s.ř.). Právo na právní pomoc je jedním z aspektů práva na spravedlivý proces. Nesmí se přitom jednat jen o zastoupení formální, ale musí být realizováno účinně. Z judikatury Evropského soudu pro lidská práva vyplývá, že v případech, kdy zákon vyžaduje právní zastoupení (tak jako je tomu v případě řízení o způsobilosti k právním úkonům), toto musí být efektivní.²³

Například Ústavní soud se zabýval případem, kdy soudem ustanovená opatrovnice neučinila jménem vyšetřovaného či v součinnosti s ním po celou dobu řízení ani jediný úkon. Nepodala soudu žádné vyjádření, neuplatnila žádný opravný prostředek, nebyla přítomna výslechu znalce psychiatra dožádaným soudem, ani proti rozsudku nepodala odvolání. Ústavní soud konstatoval, že *“pokud opatrovníka coby zástupce účastníka řízení ustanoví soud, odpovídá za to, že opatrovník bude hájit práva a oprávněné zájmy účastníka řízení. Má přitom povinnost zprostit opatrovníka jeho funkce, pokud zjistí, že opatrovník svoji funkci v řízení buďto nevykonává fakticky vůbec (jako v posuzovaném případě), anebo zcela nedostatečně. Postup, kdy je soudem ustanoven a poté tolerován zcela nečinný opatrovník, je nepřijatelným formalismem, který ve svém důsledku popírá právo zastoupeného účastníka na spravedlivé řízení.”*²⁴

Podle našich zkušeností zastoupení vyšetřovaných osob soudem ustanovenými advokáty často efektivní není. Advokáti nejsou v kontaktu s vyšetřovanými osobami a v řízení nevystupují aktivně v jejich prospěch, nenavrhují důkazy, nevyjadřují se k prováděným důkazům, nepodávají opravné prostředky apod. Soudy, které jsou odpovědné za garantování spravedlivého procesu, včetně efektivitu právního zastoupení, pokud je vykonáváno soudem ustanoveným opatrovníkem, přitom zůstávají v takových situacích nečinné, místo toho, aby zjednaly nápravu.

3. Dokazování

Důležitým aspektem práva na spravedlivý proces je i uplatňování procesních práv účastníka řízení (vyšetřovaného člověka) při dokazování. Kromě toho má významnou roli i hodnocení důkazů soudem. Za nejdůležitější důkaz v řízení o způsobilosti k právním úkonům považují soudy znalecké posudky, zaměříme se proto i na jejich nedostatky. Specifickou otázkou je možnost zbavení svobody vyšetřovaného člověka za účelem vyšetření jeho zdravotního stavu.

²² Nález Ústavního soudu sp. zn. IV. ÚS 412/04 ze dne 7. prosince 2005.

²³ Srov. např. *Pereira proti Portugalsku*, stížnost č. 44872/98, rozhodnutí ze dne 26. února 2002; *Czekalla proti Portugalsku*, stížnost č. 38830/97, rozhodnutí ze dne 10. ledna 2003.

²⁴ Nález Ústavního soudu sp. zn. II. ÚS 303/05 ze dne 13. září 2007.

3.1. Dostatečné zjištění skutkového stavu a druhy důkazů

Občanský soudní řád upravuje v § 187 odst. 3 jako jediný obligatorní důkazní prostředek výslech znalce. Podle § 187 odst. 2 o.s.ř. by soud zásadně měl vyslechnout i vyšetřovanou osobu (viz výše část 2.3.). Jako velký problém vnímáme skutečnost, že soudy mnohdy svá rozhodnutí stavějí výlučně na závěrech znalce, aniž by provedly další důkazy, a ke znaleckým posudkům přistupují velmi nekriticky. Typickou praxi ilustruje případ posuzovaný Ústavním soudem,²⁵ kdy obecné soudy zamítly návrh vyšetřované na navrácení způsobilosti k právním úkonům, odmítly vykonat jí navržené důkazy a svá rozhodnutí opřely výhradně o znalecké posudky. Podle Ústavního soudu je typický postup soudů v těchto věcech „*charakterizován formálním, schématickým pohledem na projednávaný případ, bez snahy o individuální přístup ke každému jednotlivému případu a naprosto nekritickým přejímáním závěrů znaleckých posudků...*“.

Soudy by se neměly opírat výlučně jenom o znalecké posudky, případně o výslech opatrovníka nebo navrhovatele, ale měly by provést i důkazy směřující k posouzení sociálních dovedností vyšetřovaného člověka a širších okolností případu, například výslechem svědků z okolí vyšetřovaného člověka, písemnými zprávami fyzických a právnických osob atd. Z empirických výzkumů vyplývá závěr, že přítomnost duševní poruchy neznamena nezpůsobilost k právnímu jednání²⁶. Míra způsobilosti k právním úkonům není pouze diagnóza, ale komplexní schopnost vyžadující zhodnocení víceoborovým týmem odborníků, např. psycholog, sociální pracovník, psychiatr.

Důležitým aspektem práva na spravedlivý proces je také právo vyšetřované osoby navrhovat důkazy a vyjadřovat se k prováděným důkazům.²⁷ V praxi je realizace tohoto práva často zmařena v důsledku nedostatečného poučení vyšetřované osoby soudem, nepředvolání vyšetřované osoby na jednání a neefektivního právního zastoupení (viz výše).

3.2. Znalecké posudky

Ustanovení § 187 odst. 3 o.s.ř. stanoví, že o zdravotním stavu vyšetřovaného vyslechne soud vždy znalce. Zákon však nestanoví žádné lhůty pro posouzení zdravotního stavu, nevyžaduje, aby posudek byl vždy vypracován písemně a dokonce ani to, aby osoba byla znalcem osobně vyšetřena, jak vyplývá ze standardů mezinárodního práva.²⁸ V praxi se často setkáváme s tím, že znalci nedodržují lhůty pro vypracování posudku, soudy nařizují jednání až s několikaměsíčním odstupem od dodání posudku, celkově trvá řízení

²⁵ Nález Ústavního soudu sp.zn. II. ÚS 2630/07 ze dne 13. prosince 2007.

²⁶ Srovnej např. Grisso, T., Appelbaum, P.: *The MacArthur Treatment Competent Study III: Abilities of Patients to Consent to Psychiatric and Medical Treatments*, Law and Human Behavior, 1995, s. 149.

²⁷ Tento požadavek vyplývá také ze zásady č. 7 odst. 1 Doporučení R 99 (4) Výboru ministrů členským státům o zásadách právní ochrany dospělých nezpůsobilých osob a čl. 14 odst. 3 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech. Blíže k tomu srov. Opatrovnictví a lidská práva v České republice: Analýza právní úpravy a politiky v oblasti opatrovnickví, Mental Disability Advocacy Center, 2007, s. 41-42.

²⁸ Tyto požadavky vyplývají ze zásady č. 12 Doporučení R 99 (4) Výboru ministrů členským státům o zásadách právní ochrany dospělých nezpůsobilých osob.

nepřiměřeně dlouho, apod. V důsledku toho jsou pak znalecké posudky neaktuální.²⁹ Dochází i k tomu, že znalec se vůbec osobně nesetká s vyšetřovaným člověkem a posudek založí pouze na existující zdravotnické dokumentaci.

Dalším problémem je, že soudy v řízení o způsobilost k právním úkonům ustanovují zásadně jako znalce psychiatry, a to i v případech, kdy je vyšetřovaným člověkem osoba s mentálním postižením a přínosnější by bylo posouzení jeho schopností psychologem či sociálním pracovníkem.³⁰ Problematická je i praxe formulování takových závěrů znaleckého posudku, které překračují meze odborného posouzení a zasahují přímo do rozhodování soudu tím, že dávají přímý návod, jak má soud ve věci rozhodnout.³¹

3.3. Možnost omezení osobní svobody za účelem vyšetření zdravotního stavu

Podle ustanovení § 187 odst. 3 o.s.ř. může soud na návrh znalce nařídit, aby vyšetřovaný byl po dobu nejvýše šesti týdnů vyšetřován ve zdravotnickém zařízení, jestliže je to nezbytně třeba k vyšetření zdravotního stavu. Podle judikatury Evropského soudu pro lidská práva může postup podle tohoto ustanovení velmi snadno zakládat porušení práva na osobní svobodu, jestliže zbavení svobody trvá déle, než je nezbytně nutné pro samotné vyšetření,³² nebo jestliže důležitost okamžitého provedení vyšetření v demokratické společnosti není přiměřená důležitosti práva na svobodu.³³ Máme za to, že aplikace takto široce formulovaného oprávnění soudu by v naznačeném testu proporcionality neobstála. Kromě toho ESLP konstatoval v několika případech i porušení práva na spravedlivý proces³⁴ a práva na respektování soukromého a rodinného života³⁵ v souvislosti s nedobrovolným psychiatrickým vyšetřením.

Možnost zbavení svobody za účelem vyšetření člověka s domnělou nebo skutečnou duševní nemocí v řízení o způsobilosti k právním úkonům je jednoznačně v rozporu s čl. 14 Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením, podle kterého „*existence zdravotního postižení nemůže v žádném případě ospravedlnit zbavení svobody*“. Nezákonné zbavení svobody zahrnuje situace, kdy jeho důvodem je pouhé (zdánlivé nebo skutečné) zdravotní postižení (včetně mentálního postižení nebo duševní nemoci) nebo zdravotní postižení v kombinaci s dalšími elementy (např. nebezpečnost, léčba).³⁶

²⁹ V rozsudku ve věci *H.F. v. Slovensko*, stížnost č. 54797/00, rozsudek ze dne 8. listopadu 2005 dospěl Evropský soud pro lidská práva k závěru, že v důsledku toho, že soud se spoléhal na zastaralý (1 rok a 4 měsíce) psychiatrický posudek, došlo k porušení práva na spravedlivý proces stěžovatele.

³⁰ Blíže srov. Marečková, J., Matiaško, M.: *Realizace práva vyšetřovaného člověka na spravedlivý proces v řízení o způsobilosti k právním úkonům*. Pocta Petru Hlavsovi (v tisku).

³¹ Srov. nález Ústavního soudu sp. zn. II. ÚS 2630/07 ze dne 13. prosince 2007. Blíže k tomu viz Systémové doporučení Ligy lidských práv č. 7: Problémy v činnosti soudních znalců z oboru zdravotnictví, červenec 2008, dostupné na adrese: http://www.llp.cz/files/file/SYSTEMOVE_DOPORUCENI_7.pdf.

³² *Nowicka v. Polsko*, stížnost č. 30218/96, rozsudek ze dne 3. prosince 2002, odst. 58-61.

³³ *McVeigh a ostatní v. Spojené království*, stížnosti č. 8022/77, 8025/77, 8027/77, rozhodnutí Komise ze dne 18. března 1981, Decisions and Reports (DR) Volume 25, s. 37-38 a 42; *Johansen v. Norsko*, stížnost č. 10600/83, rozhodnutí Komise ze dne 14. října 1985, DR Volume 44, s. 162.

³⁴ *Bock v. Německo*, stížnost č. 11118/84, rozsudek ze dne 29. března 1989.

³⁵ *Worwa v. Polsko*, stížnost č. 26624/95, rozsudek ze dne 27. listopadu 2003.

³⁶ Srov. Annual Report of the High Commissioner for Human Rights and Reports of the Office of the High Commissioner and the Secretary General: Thematic Study by the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on enhancing awareness and understanding of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, A/HRC/10/48, 26. ledna 2009, s. 15 - 16.

4. Role státního zastupitelství v řízení o způsobilosti k právním úkonům

Pravidelně se setkáváme s tím, že státní zástupci, kteří se účastní řízení o způsobilosti k právním úkonům, nevědí, proč do řízení vstoupili, jaká je jejich role v řízení, čí zájmy a jaké principy mají v řízení prosazovat a jakým způsobem a na základě čeho mají formulovat svůj návrh na rozhodnutí. Názor státního zástupce bývá přitom soudem vnímán jako důležitý, státní zástupci by proto neměli k výkonu své funkce v řízení o způsobilosti k právním úkonům přistupovat nezodpovědně.

Jako příklad můžeme uvést jednání státní zástupkyně, která, ač byla na základě provedených důkazů přesvědčena, že postačí omezení vyšetřovaného člověka ve způsobilosti k právním úkonům, navrhla soudu, aby jej zcela zbavil způsobilosti, neboť se domnívala, že je vázána návrhem navrhovatele (ten navrhoval zbavení způsobilosti) a navíc si nebyla jista, jakým způsobem by omezení způsobilosti mělo být formulováno. Takovýto přístup hodnotíme jako neprofesionální, neodborný a poškozující práva vyšetřovaného člověka.

5. Opatrovnické řízení

Další nedostatky v postupu soudů bezprostředně související s řízením o způsobilosti k právním úkonům se vyskytují v řízení opatrovnickém, které upravují ustanovení § 192 a násl. o.s.ř.

5.1. Právo opatrovance účastnit se řízení

Stejně jako v řízení o způsobilosti k právním úkonům je v opatrovnickém řízení pravidlem, že soudy nepředvolávají a nevyslychají osoby, jimž má být opatrovník ustanoven, opírajíce se přitom zřejmě o znalecké posudky z řízení o způsobilosti k právním úkonům. Rozhodnutí o ustanovení opatrovníka opatrovanci není často v rozporu se zákonem doručováno, s poukazem na analogický výklad ustanovení § 189 o.s.ř.. Spravedlivý proces ale i v tomto případě zahrnuje právo účastnit se řízení, vyjadřovat se k prováděným důkazům a sám důkazy navrhopvat. Ani zákon v tomto případě na rozdíl od řízení o způsobilosti k právním úkonům neobsahuje žádnou výjimku, na základě které by bylo možné takovéto odejmutí práv účastníkovi ospravedlnit.

Návrh nového občanského zákoníku stanoví, že „*rozhoduje-li soud o jmenování opatrovníka člověku, může tak učinit až po jeho shlednutí, nebrání-li tomu nepřekonatelná překážka; musí též vyslechnout jeho vyjádření nebo jinak zjistit jeho stanovisko a vycházet z něho.*“³⁷ Toto pravidlo by se mělo odrazit i v nové procesní úpravě, která by kromě toho měla zajistit právo opatrovance na doručení rozhodnutí o jmenování opatrovníka.

5.2. Časový okamžik rozhodnutí

Rozhodování soudu o způsobilosti k právním úkonům a o ustanovení opatrovníka pojímá občanský soudní řád jako dvě oddělená řízení a nijak nevymezuje jejich časový vztah.

³⁷ Ustanovení § 431 návrhu občanského zákoníku.

V praxi soudy postupují tak, že opatrovnické řízení zahájí až poté, co rozhodnutí o omezení či zbavení způsobilosti k právním úkonům nabude právní moci. Typická je proto situace, kdy je člověk zcela či částečně zbaven způsobilosti k právním úkonům, ale po dobu několika měsíců, v extrémních případech i let, nemá ustanoveného opatrovníka a nemůže tak svou způsobilost v rozsahu, v jakém mu byla omezena, žádným způsobem uplatňovat.

Takovýto postup je podle Ústavního soudu v rozporu s Listinou: „Čl. 5 Listiny stanoví, že každý je způsobilý mít práva, což zavazuje obecné soudy, aby v opatrovnickém řízení nevydaly rozhodnutí o omezení způsobilosti k právním úkonům dříve, než určí osobu, jejímž prostřednictvím bude omezený nadále vykonávat svá práva.“³⁸ Na tento nedostatek reaguje návrh nového občanského zákoníku tím, že soudu ukládá povinnost jmenovat člověku opatrovníka přímo v rozhodnutí o omezení svéprávnosti.³⁹ To je dle našeho názoru velmi důležité, protože tak nemohou nastat situace, kdy člověk omezený ve svéprávnosti nebude mít svého zákonného zástupce. Hmotněprávní úprava vytváří prostor pro vzájemné propojení řízení o způsobilosti k právním úkonům s řízením opatrovnickým, které v dosavadní právní úpravě neexistuje. I nová procesní úprava by toto pravidlo měla reflektovat.

7. Zahrnutí nových hmotněprávních institutů do procesní úpravy

Z hlediska procesní úpravy řízení o způsobilosti k právním úkonům *de lege ferenda* bude mít zásadní význam hmotněprávní úprava příslušných institutů v návrhu nového občanského zákoníku. Nový občanský zákoník především počítá už pouze s institutem omezení svéprávnosti, úplné zbavení svéprávnosti nebude možné. Nový občanský zákoník navíc bude založen na tolik potřebných zásadách subsidiarity a proporcionality. V souladu se zásadou subsidiarity bude soud moci rozhodnout o omezení svéprávnosti jen za předpokladu, že nepostačí opatření mírnější. Mezi tato mírnější opatření, která budou mít přednost před omezením svéprávnosti, bude patřit předběžné prohlášení (§§ 39 – 46), nápomoc při rozhodování (§§ 47 – 50), zastoupení členem domácnosti (§§ 51-56) a ustanovení opatrovníka bez omezení svéprávnosti (§ 429). Existence těchto institutů se bude muset odrazit v nové procesní úpravě řízení o způsobilosti k právním úkonům.

S ohledem na tato nová alternativní opatření při snížené způsobilosti člověka právně jednat bude zásadní otázka koncepce nesporných řízení. Zákonodárce bude mít několik možností:

1. upravit řízení o každém opatření samostatně,
2. upravit samostatně řízení o svéprávnosti a samostatně řízení o ostatních opatřeních,
3. vytvořit jedno řízení o všech opatřeních s tím, že úprava bude obsahovat ustanovení společná pro řízení o všech institutech a ustanovení specifická pro řízení o každém z institutů.

³⁸ Nález Ústavního soudu sp. zn. IV. ÚS 412/04 ze dne 7. prosince 2005.

³⁹ Ustanovení § 63 odst. 1 návrhu občanského zákoníku.

Z uvedených tří variant se přikláníme k variantě třetí, neboť bude nejvíce odpovídat jednak požadavku hmotněprávní úpravy, aby při rozhodování o svéprávnosti byly zvaženy i všechny méně restriktivní alternativy, a současně požadavku legislativní úspornosti. Legislativně bude muset být také ošetřeno propojení řízení o svéprávnosti a řízení opatrovnického, aby byl naplněn požadavek rozhodnutí o omezení svéprávnosti a ustanovení opatrovníka ve stejném okamžiku.

II. ZÁVĚREČNÁ DOPORUČENÍ

1. Poučení o právech

Právní úprava by měla zajistit, že vyšetřovaný člověk bude bezodkladně po zahájení řízení o způsobilosti k právním úkonům soudem písemně poučen o svém právu zvolit si právního zástupce, právu účastnit se jednání, právu být soudem vyslechnut, navrhopvat a vyjadřovat se k dalším důkazům. Poučení by mělo být formulováno tak, aby mu vyšetřovaný porozuměl.

2. Právo na efektivní právní zastoupení

Právní úprava by měla zajistit, že právní zastoupení vyšetřované osoby advokátem ustanoveným soudem bude vykonáváno efektivně, a pokud tomu tak nebude, soud zjedná nápravu, např. i jmenováním jiného opatrovníka.

3. Předvolání k jednání

Právní úprava by měla zajistit, že soud vždy předvolá vyšetřovanou osobu k jednání, aby jednání mohla sledovat, mohla být soudem poučena o svých procesních právech, mohla soud požádat o výslech a aby si soud mohl osobně a nezprostředkovaně vytvořit názor o její způsobilosti.

4. Právo být slyšen

Právní úprava by měla stanovit povinnost soudu vždy se pokusit o výslech vyšetřovaného člověka. Zdravotní postižení vyšetřovaného člověka ani doporučení znalce by zásadně neměly být překážkou provedení výslechu, měly by pouze určovat způsob, jakým soud k výslechu musí přistupovat.

5. Doručování rozhodnutí

Právní úprava by měla zajistit, že rozhodnutí o způsobilosti k právním úkonům bude vždy doručeno přímo vyšetřované osobě.

6. Dokazování

Soudy by v řízení o způsobilosti k právním úkonům měly provádět i jiné důkazy, než je znalecký posudek z oboru psychiatrie, a to zejména výslech vyšetřovaného člověka a důkazy směřující k posouzení jeho sociálních dovedností a širších okolností případu. Ke znaleckým posudkům by soudy neměly přistupovat zcela nekriticky, ale hodnotit je ve vzájemné souvislosti s ostatními důkazy. Znalecké posudky by měly být vždy aktuální, měly by čerpat z osobního vyšetření člověka a měly by být formulované tak, aby nepřekračovaly meze odborného posouzení.

7. Možnost zbavení svobody za účelem vyšetření zdravotního stavu

Právní úprava by neměla umožňovat zbavení osobní svobody vyšetřované osoby za účelem zjištění jejího zdravotního stavu pro účely řízení o způsobilosti k právním úkonům.

8. Význam návrhu pro obsah rozhodnutí

Při rozhodování o způsobilosti k právním úkonům by si soudy měly být vědomy toho, že se jedná o řízení nesporné a nejsou proto vázány návrhem na zahájení řízení.

9. Vymezení okruhu osob, které mohou podat návrh na zahájení řízení

Okruhu osob, které mohou podat návrh na omezení či zbavení způsobilosti k právním úkonům, by měl být zúžen tak, aby osoby s postižením byly chráněny před neodůvodněným zahajováním řízení o způsobilosti k právním úkonům.

10. Právo podat návrh na navrácení způsobilosti k právním úkonům

Právo osoby zbavené nebo omezené ve způsobilosti k právním úkonům podat návrh na navrácení způsobilosti by nemělo být nijak omezeno. Právní úprava by měla být změněna tak, aby bylo jednoznačné, že návrh na navrácení způsobilosti může podat jak osoba zcela zbavená způsobilosti, tak osoba s omezenou způsobilostí k právním úkonům.

11. Role státního zastupitelství

Právní úprava by měla jasně stanovit, jaká je role státního zástupce v řízení o způsobilosti k právním úkonům. Státní zástupci, kteří se tohoto řízení účastní, by měli být systematicky vzděláváni v problematice způsobilosti k právním úkonům.

12. Právo opatrovance účastnit se opatrovnického řízení

Právní úprava by měla zajistit, že v rámci opatrovnického řízení bude opatrovanec vždy předvolán k jednání, soud se vždy pokusí o jeho výslech a zjištění jeho stanoviska, ze kterého bude při jmenování opatrovníka vycházet. Rozhodnutí o ustanovení opatrovníka by mělo být vždy doručováno přímo opatrovanci.

13. Rozhodování o omezení způsobilosti k právním úkonům a o ustanovení opatrovníka ve stejném časovém okamžiku

Soudy by neměly rozhodovat o omezení (zbavení) způsobilosti, aniž by současně rozhodly i o ustanovení opatrovníka vyšetřovanému člověku.

14. Odškodňování za pochybení soudu v řízení o způsobilosti k právním úkonům

Právní úprava a její výklad by měly umožnit obětem porušení práva na spravedlivý proces v řízení o způsobilosti k právním úkonům dosáhnout odškodnění za nemajetkovou újmu, která jim v důsledku takového zásahu vznikla.

15. Zahrnutí nových hmotněprávních institutů do procesní úpravy

Právní úprava by měla zohlednit existenci nových hmotněprávních institutů v návrhu občanského zákoníku, které představují alternativy k zásahu do způsobilosti k právním úkonům. Nová procesní úprava by měla obsahovat ustanovení společná pro řízení o všech těchto institutech a ustanovení specifická pro řízení o každém z těchto institutů.

16. Vzdělávání

Soudci, státní zástupci a advokáti by měli být pravidelně vzdělávání ve věcech způsobilosti k právním úkonům a komunikace s lidmi s postižením.

ZÁVĚR

Tímto systémovým doporučením navazuje Liga lidských práv a Centrum advokacie duševně postižených na systémové doporučení č. 6 Rozhodování osob s duševní poruchou: zásady pro poskytování asistence. Poukazujeme na konkrétní problémy právní úpravy a aplikační praxe v řízení o způsobilosti k právním úkonům z hlediska ochrany lidských práv. Je zřejmé, že české procesní předpisy a praxe nenaplňují garance ochrany práv a svobod lidí trpících duševním postižením.

Z toho důvodu formulujeme šestnáct konkrétních doporučení *de lege ferenda*, která by dle našeho názoru měla být reflektována v nové právní úpravě řízení o způsobilosti k právním úkonům. Doufáme, že i tímto systémovým doporučením přispějeme k diskusi o právech osob s duševním postižením a jejich postavení v naší společnosti.

SEZNAM LITERATURY

Publikace

Annual Report of the High Commissioner for Human Rights and Reports of the Office of the High Commissioner and the Secretary General: Thematic Study by the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on enhancing awareness and understanding of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, A/HRC/10/48, 26. ledna 2009.

Grisso, T., Appelbaum, P.: *The MacArthur Treatment Competent Study III: Abilities of Patients to Consent to Psychiatric and Medical Treatments*, Law and Human Behavior, 1995.

Marečková, J., Matiaško, M.: *Realizace práva vyšetřovaného člověka na spravedlivý proces v řízení o způsobilosti k právním úkonům*. Pocta Petru Hlavsovi (v tisku).

Opatrovnictví a lidská práva v České republice: Analýza právní úpravy a politiky v oblasti opatrovnictví, Mental Disability Advocacy Center, 2007.

Rozhodování osob s duševní poruchou: zásady pro poskytování asistence je dostupné na adrese: http://www.llp.cz/files/file/asistence_rozhodovani_dusevne_nemocnych.pdf.

Systémové doporučení Ligy lidských práv č. 7: Problémy v činnosti soudních znalců z oboru zdravotnictví, červenec 2008, dostupné na adrese: http://www.llp.cz/files/file/SYSTEMOVE_DOPORUCENI_7.pdf.

Zpráva o stavu lidských práv v ČR v roce 2007; zpráva je dostupná na adrese: http://www.vlada.cz/assets/ppov/rfp/dokumenty/zpravy-lidska-prava-cr/ZPRAVA_LP_2007.pdf.

Zpráva pro vládu ČR o návštěvě ČR, kterou vykonal Evropský výbor pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání (CPT) ve dnech 27. března až 7. dubna a 21. až 24. června 2006.; zpráva je dostupná na adrese: http://www.vlada.cz/assets/ppov/rfp/dokumenty/zpravy-plneni-mezin-uluv/Zpr_va_CPT_z_n_v_t_vy2006-cz.pdf.

Winterová, A. et al.: *Občanský soudní řád s vysvětlivkami a judikaturou*, 2. aktualizované vydání, Praha, Linde, 2005.

Dokumenty mezinárodního práva

Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod – sdělení FMZV č. 209/1992 Sb.

Úmluva o lidských právech a biomedicíně, č. 96/2001 Sb.m.s.

Doporučení R 99 (4) Výboru ministrů členským státům o zásadách právní ochrany dospělých nezpůsobilých osob

Doporučení Rec (2006) 5 Výboru ministrů členským státům o Akčním plánu Rady Evropy na podporu práv a plného zapojení lidí s postižením do společnosti: zlepšování kvality života lidí s postižením v Evropě v letech 2006-2015

Návrh Doporučení Výboru ministrů členským státům o zásadách týkajících se trvalých plných mocí a předběžných právních prohlášení pro případ nezpůsobilosti

Úmluva o právech osob se zdravotním postižením

Deklarace práv osob s mentální retardací - Declaration on the Rights of Mentally Retarded Persons, usnesení Valného shromáždění 2856 ze dne 20. prosince 1971, 26. schůze, příloha č. 29, str. 93, U.N. Doc. A/8429 (1972).

Deklarace práv osob s postižením – Declaration on the Rights of Disabled Persons, usnesení Valného shromáždění 3447 ze dne 9. prosince 1975, 30. schůze, příloha č. 34, str. 88, U.N. Doc. A/10034 (1976).

Principy ochrany osob s duševní nemocí a zlepšování duševního zdraví - Principles for the Protection of Persons with Mental Illness and for the Improvement of Mental Health, Usnesení Valného shromáždění 119 ze dne 17. prosince 1991, 46. schůze, příloha č. 49, s. 189, U.N. Doc. A/46/49 (1991).

Standardní pravidla zrovnoprávnění příležitostí osob s postižením - Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities, Usnesení Valného shromáždění 48/96 ze dne 20. prosince 1993, 48. schůze, příloha č. 49, s. 202, U.N. Doc. A/Res/48/49 (1994).

Soudní rozhodnutí

Bock proti Německu, stížnost č. 11118/84, rozsudek z 29. 3. 1989

Czekalla proti Portugalsku, stížnost č. 38830/97, rozhodnutí ze dne 10. ledna 2003.

Delcourt proti Belgii, stížnost č. 2689/65, rozhodnutí ze dne 17. ledna 1970

H.F. proti Slovensku, stížnost č. 54797/00, rozhodnutí ze dne 8. listopadu 2005.

Hirst proti Spojenému království, stížnost č. 74025/01, rozhodnutí ze dne 6. října 2005.

Johansen v. Norsko, stížnost č. 10600/83, rozhodnutí Komise ze dne 14. října 1985, DR Volume 44, s. 162.

Mathieu-Mohin a Clerfayt proti Belgii, stížnost č. 9267/81, rozhodnutí ze dne 2. března 1987.

Matter proti Slovensku, stížnost č. 31534/96, rozhodnutí ze dne 5. července 1999.

McVeigh a ostatní v. Spojené království, stížnosti č. 8022/77, 8025/77, 8027/77, rozhodnutí Komise ze dne 18. března 1981, Decisions and Reports (DR) Volume 25.

Nowicka v. Polsko, stížnost č. 30218/96, rozsudek ze dne 3. prosince 2002.

Pereira proti Portugalsku, stížnost č. 44872/98, rozhodnutí ze dne 26. února 2002.

Shtukaturow proti Rusku, stížnost č. 44009/05, rozhodnutí ze dne 27. března 2008.

Winterwerp proti Nizozemí, stížnost č. 6301/73, rozhodnutí ze dne 24. října 1979.

Worwa v. Polsko, stížnost č. 26624/95, rozsudek ze dne 27. listopadu 2003

X. proti Chorvatsku, stížnost č. 11223/04, rozhodnutí ze dne 17. července 2008.

nález Ústavního soudu ČR sp. zn. II. ÚS 2630/07 ze dne 13. prosince 2007.

nález Ústavního soudu ČR sp. zn. IV. ÚS 412/04 ze dne 7. prosince 2005.

nález Ústavního soudu ČR sp. zn. Pl. ÚS 7/2000 ze dne 4. července 2000, č. 261/2000 Sb. z.

nález Ústavního soudu ČR sp. zn. II. ÚS 540/02 ze dne 19. října 2004.

stanovisko Nejvyššího soudu sp. zn. Cpj 301/77 ze dne 23. května 1979.

rozhodnutí Nejvyššího soudu sp. zn. Cpj 160/76.

rozhodnutí Nejvyššího soudu ČR sp. zn. 30 Cdo 3398/2007 ze dne 27. září 2007.

rozhodnutí Ústavního soudu Slovenské republiky č. U-I-346/02 ze dne 10. července 2003.

rozhodnutí Ústavního soudu Polské republiky č. K 28/05 ze dne 7. března 2007.

LIGA LIDSKÝCH PRÁV

Kancelář Ligy lidských práv

Burešova 6
602 00 Brno
Tel. +420 545 210 446
Fax +420 545 240 012
brno@llp.cz
www.llp.cz

Kanceláře Mental Disability Advocacy Center (MDAC)

Rákóczi út 27/B
H-1088 Budapešť
Maďarsko
Tel: +36 1 413 2730
Fax: +36 1 413 2739
mdac@mdac.info
www.mdac.info

Burešova 6
602 00 Brno
ČR
Tel. +420 545 210 446
Fax +420 545 240 012
mmatiasko@mdac.info
zdurajova@mdac.info

© Liga lidských práv, Mental Disability Advocacy Center, červen 2009